

ALGUNS ASPECTES DE LA SANITAT I LA HIGIENE: EL MILÀ, LA MASÓ I VALLS (1861-1934)

Josep M. SABATÉ i BOSCH
Jesús SABATÉ i FORT

Consideracions prèvies.

El paper de la Medicina no és tan sols el de guarir o intentar guarir els malalts; de vegades, en aquells casos en que la ciència mèdica no ha arribat a trobar encara la solució definitiva a una determinada malaltia, només es pot alleujar una miqueta el dolor; a més a més d'això, hi ha ocasions en que el metge i la Sanitat han de vetllar prevenint les malalties i evitant-ne llur contagi, fins i tot més enllà de la mort.

D'aquí, doncs, que en la Història de la Medicina resulta força allisonador veure quines han estat les mesures emprades en un temps no massa llunyà - segona meitat del segle XIX i primer terç del segle XX - per a dur a terme dita prevenció sanitària i els mitjans i providències adoperats en alguns casos molt concrets d'unes viles de la comarca de l'Alt Camp de Tarragona (El Milà, la Masó i Valls), especialment interessats en la vessant preventiva de cadascuna de les seves Juntes locals de Sanitat, que constituïen la "*institución la más elevada en el orden sanitario*"¹ i de les que es requeria "*que su actuación sea constante, vigilando el estado higiénico sanitario de todo el término municipal y proporcionando en todo caso las medidas y reformas que considere necesarias para implantar o mejorar los servicios municipales y obras profilácticas que la ciencia sanitaria aconsejen, sin perjuicio de dar con la debida imparcialidad y competencia los dictámenes e informes que sobre tales objetos le reclamen las autoridades locales y superiores.*"¹.

Per la realització d'aquest estudi històric hem fet servir fonamentalment, d'una banda, part de la documentació conservada en l'Arxiu Històric

¹Llibre d'Actes Junta local de Sanitat. 1884. Fons municipal d'El Milà. A.H.C.V.

Comarcal de Valls (A.H.C.V.) corresponent als fons municipals dels ja esmentats pobles i el recentment incorporat, inventariat i catalogat fons Mercadé de Valls, i, d'altra banda, l'apèndix documental de la tesi doctoral en part també inèdita del Dr. Josep M. Sabaté i Bosch, "*El pontificado tarraconense de Romualdo Mon y Velarde*" en el que s'inclou igualment documentació procedent de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (A.H.A.T.).

Volem agrair la col·laboració donada pel personal tècnic de l'Arxiu Històric Comarcal de Valls, encapçalat pel seu arxiver, Joan Papell Tardiu, i per l'auxiliar Julio Quílez Mata.

LES JUNTES LOCALS DE SANITAT (I)

Es evident que l'activitat de dites juntes de Sanitat, tot i estar constituïdes en cadascun dels municipis, depenia lògicament de les pròpies necessitats i importància dels mateixos, de manera que ja d'entrada, en les localitats escollides per nosaltres en el present estudi notarem una clara diferència entre l'activitat de les d'El Milà o la Masó, llocs d'escassa població, i Valls, amb una població bastant més gran. Confirma la nostra hipòtesi el fet que de la documentació d'arxiu (A.H.C.V.) que figura sota el títol de "*Junta local de Sanitat*" del lloc d'El Milà, dins de la secció "Sanitat", gairebé tots els llibres conservats i corresponents a la segona meitat del segle XIX estan en blanc - anys 1866-71, 1875, 1879-82, 1885-88- i sols trobem alguna notícia històrica en els dels anys 1873, 1883 i 1884, tot i que també bastant escadusseres, de manera que en el de l'any 1873 només s'apunta la denúncia d'un vessament o sortida d'aigües "*que expedian una corrupción*"².

Altra cosa és el de 1883 en que ja es presenta l'esborrany d'una elemental normativa sanitària i higiènica amb l'obligació per part dels veïns de regar el carrer diàriament a les sis del matí i a les sis de la tarda, l'avís d'unes visites domiciliàries per a inspeccionar l'estat dels habitatges, la prohibició de treure les aigües brutes i de buidar la comuna entre les quatre de la matinada i les onze de la nit o "*prohibir que todos los cadáveres se paren en todo lo posible por fuera del pueblo para llevarlos al cementerio sin entrarlos en la Iglesia*"³. També en el de l'any 1884, a més de l'acte de la presa de possessió o constitució de la Junta local de Sanitat, s'anuncia la necessitat de formar una comissió per a estudiar "*la formación del Lazareto y Hospital, y*

²Junta local de Sanitat. 1873. Fons municipal d'El Milà. A.H.C.V.

³Junta local de Sanitat. 1883. Fons municipal d'El Milà. A.H.C.V.

la clase de desinfectantes"⁴, comissió que en la sessió següent decidí establir el "Lazareto" en el Mas de Tell, l'Hospital en el Mas de Batistó, i escollí com a desinfectants "*ácido fénico, cloruro de cal y laudo sulfuroso*"⁴.

Semblant poca informació tenim a la Masó pel que fa al darrer terç del segle XIX, però a Valls les possibilitats d'omplir aquesta pàgina de la història de la Sanitat local són ja majors, doncs hem trobat un fulletó o opuscle de vuit pàgines amb data del 7 d'agost de 1885, editat en català per la pròpia Junta local de Sanitat a la Impremta La Catalana, a fi i efecte de fer públiques unes regles profilàctiques per l'anomenat "*cólera morbo asiático*", tot esperant del veïnatge - "*de la sensatez é ilustración de estos vecinos*" - la seva fidel observança, conservació i freqüent lectura⁵.

"Higiene popular".

El primer capítol o article de dit fulletó es refereix a l'origen que pot tenir el còlera a Valls considerant que aquest només podia provenir o bé d'un malalt, o bé d'una matèria "*contumaz importada de un punto sucio*"⁵, raó per la qual tots els veïns havien d'estar interessats en descobrir i denunciar a l'autoritat competent el primer focus de còlera tan bon punt aparegués a la ciutat, perquè així l'esmentada autoritat i la Junta local de Sanitat pogués aïllar el germen importat. Es recomanava també no esverar-se davant d'aquests símptomes i es demanava que "*las Autoridades, médicos, sacerdotes y pudientes, aquellos con sus consejos y ejemplo y estos últimos con su dinero, levantasen el espíritu público, siempre amilanado en estas circunstancias*"⁵.

Pel que fa a les normes higièniques a seguir ja abans del desenvolupament d'un brot epidèmic i com a mesura de prevenció, el segon capítol comença assenyalant unes hores fixes per a fer les menjades i uns aliments de fàcil digestió, dels que destaca en primer lloc l'olla barrejada o "*puchero catalan*"⁵, com a menja saludable i econòmica. Es consideren igualment bons els ous frescos, el peix blanc, les patates, els cigrons, l'arròs, les verdures cuites i la fruita dolça acabada de collir; altrament i en canvi, convenia no menjar ostres, pop, llagostes, cloïsses o "petxines", calamars, sèpia, cargols, meló, pebrots, amanides i, en general, tots aquells altres aliments de difícil digestió. Es podia veure vi i, fins i tot, era útil durant les

⁴Junta local de Sanitat. 1884. Fons municipal d'El Milà. A.H.C.V.

⁵Higiene popular. Fons Mercadé. Col·lecció documental. Comú de Valls. Sanitat. Caixa 37, núm. 1. Any 1885. A.H.C.V.

menjades, sempre i quan fos de qualitat, pur i en quantitat molt moderada. Quedava completament exclosa l'aigua de pou o de riu, i només s'havia d'utilitzar la de les fonts, assegurant-se però de fer-la bullir durant un minut. No obstant aquestes precaucions generals a Valls no calia tractar l'aigua, ja que *"nuestra localidad no necesita esta última operación, pues tenemos en todos puntos aguas potables muy buenas y bien canalizadas"*⁵. No hi havia cap mena d'objecció a l'hora de prendre cafè, te, mançanilla, cervesa o til·la de seguida després de les menjades, però per les orxates d'ametlles i d'arròs s'havia de deixar passar quatre hores.

Pel que fa a la roba interior o aquella que estigués en contacte amb el cos havia de ser de cotó o franela -- llana fina --, sobretot, de color clar, i encara millor si era blanca del tot; a més era convenient canviar-se sovint per a evitar *"la acumulación en el cuerpo de materias nocivas"*⁵. S'advertia que els banys no eren perjudicials, especialment si eren de neteja, tot i que era prudent fer-ho sota prescripció facultativa; en aquest sentit havia de rentar-se cada dia la cara i les mans, amb una certa freqüència els peus, i també es recomanava mantenir nets els cabells i la barba. De gran profit es considerava passejar per llocs elevats i secs, però calia evitar el sortir de nit, tret de quan fos absolutament necessari, i, llavors, s'havia d'abrigar-se bé. Era un deure per tothom - *"sean de la clase que fueren"*⁵ -, si es volia gaudir de bona salut, agitar-se i llevar-se d'hora i no sortir del dormitori sense estar completament vestit.

La roba de llit havia de ser més aviat moderada i els llençols preferiblement de cotó. Calia tenir molta cura amb la neteja de tota la casa, per la qual cosa s'aconsellava retirar tots els elements de guarniment, com, per exemple, cortines i catifes; durant el dia convenia ventilar bé totes les habitacions i, en canvi, de nit tancar bé totes les portes i finestres, tret d'aquelles habitacions en les que per manca d'espai es carregués l'aire - *"que no contenga aire respirable por más de siete horas"*⁵.

A l'hora de fer la neteja de la casa, la millor manera de fer-ho era escombrant de dalt a baix, procurant no aixecar pols, mitjançant una escombra lleugerament humida o amb serradures mullades. La brossa s'havia de retirar tan aviat com era recollida fins a les escombraries i allí ruixar-la amb una dissolució d'alum a l'1%. Les aigüeres i latrines havien d'estar sempre ben tancades, desinfectant-se sovint amb la mateixa dissolució de les escombraries o bé i millor amb una de caparrós al 10%.

Finalment, dins d'aquestes mesures preventives, es notificava la conveniència de no criar en els domicilis, ni a les golfes, ni en els baixos de

les cases, cap mena d'animals domèstics, com gallines, conills, porcs, coloms, etc., no sols perquè viciaven l'aire amb la seva femta, sinó perquè en llurs plomes i pèls es retenia "el germen colérico"⁵.

El tercer capítol de l'opuscle informatiu d'higiene popular s'endinsa en els primers remeis per a combatre el còlera que ja d'entrada no havia de preocupar massa - "El còlera no es tan fiero como lo pintan"⁵ -, perquè un metge de Múrcia, el Dr. Mestre, no havia perdut ni un sol dels seus malalts, sempre i quan l'haguessin avisat a temps i s'hagués pogut agafar la malaltia en la primera fase.

Així doncs, en presentar-se els primers símptomes del còlera - "una diarrea ligera, falta de apetito y mal gusto de boca"⁵ - calia fer llit de seguida i, a l'espera de l'arribada del metge, prendre una tassa de te ben calent, abstenir-se d'altre tipus d'aliment i abrigar-se bé; més encara si es tenien calfreds i esgarrifances calia fregar peus i panxells amb mostassa, i escalfar-se amb ampolles d'aigua calenta.

En el cas que el malalt patís rampa, el remei inicial consistia en fregar la zona adolorida amb una solució a parts iguals d'alcohol camforat i aiguarràs. Més enllà d'aquests consells, la publicitat d'especialitats farmacèutiques quedava molt mal parada. "No deben tenerse confianza alguna en los específicos que se anuncian en los periódicos, pues todo no es más que un comercio de mala ley que se hace con la humanidad"⁵.

La desinfecció com a mesura profilàctica contra el còlera constitueix la base del darrer capítol d'aquest fulletó que venim analitzant, i és especialment recomanable en aquelles cases on s'havia detectat la malaltia, malgrat que tampoc es pretén atemorir a la població amb el gran perill que comporta pel veïnatge un focus d'infecció, perquè, un cop més, s'apunta que amb "serenidad de ánimo y la desinfección puede matarse dicho foco"⁵.

El primer que calia fer era treure de la cambra del malalt tot allò que no fos absolutament necessari - recordem que ja en les mesures de prevenció s'havien eliminat catifes, cortines, etc.

Les matèries que el malalt vagi evacuant, tan si es tracta de vòmit, com les pròpies defecacions, s'havien de recollir en recipients de pisa i mai de metall, de superfície llisa, i, després, abans de llençar-ho definitivament a la comuna, s'havien de desinfectar amb una barreja de 100 grams de potassa o sosa càustica i 1 quilo d'aigua, en una proporció d'una quarta part dels materials evacuats.

La roba bruta del malalt es posava en una caldera amb aigua bullent on es deixava durant una hora.

Quan el malalt ja sortia de la malaltia es desinfectava l'habitació amb tota la roba i els mobles, seguint aquest sistema: es posaven diferents brasers o senzillament unes cassoles amb brases de foch, sobre les quals s'hi tirava una unça de sofre; tot seguit es tancava hermèticament la cambra i no s'obria fins passades vint-i-quatre hores; però si el malalt moria, la desinfecció era encara més completa, duplicant la quantitat de sofre i, obrint les portes de la cambra al cap de tres hores per a treure el cadàver; els mobles de poc valor s'havien de cremar i la roba es podia aprofitar fent-la bullir durant una hora com a mínim; acabades aquestes operacions, encara quedava raspar o rascar les parets de l'habitació, blanquejar-les amb cal i clor, i fregar el terra amb àcid clorhídric, més conegut popularment com a sulfumant.

La darrera de les recomanacions va adreçada al personal sanitari - "*enfermeros, asistentes y sepultureros*"⁵ - dels que es diu que han d'estar ben alimentats, tenir moltes hores de descans i bons relleus en llur penosa tasca, i s'afegeix la confiança que es mereixen en aquestes ocasions els metges - "*verdaderos padres de los enfermos*"⁵ -, i el descrèdit de "sanadors" i "curanderos" - "*siempre perjudiciales, pero más en tiempo de epidemia*"⁵

Una inspecció general de Sanitat (1912).

Entrat ja el segle XX, una nova documentació d'arxiu ens serveix per a reconstruir històricament alguns altres aspectes d'aquesta sanitat i higiene popular: es tracta d'uns qüestionaris tramesos pel ministeri de la Governació a tots els municipis d'acord amb una Reial Ordre de 31 de desembre de 1910, en els que s'havien d'especificar gairebé a la menuda els més petits detalls referits a l'estat sanitari i higiènic de la població corresponent.

Nosaltres hem escollit com a model per aquest treball la resposta donada als qüestionaris per la Junta local de Sanitat de la Masó, districte de Valls (Alt Camp) amb data del 28 de setembre de 1912⁶, segons informe de la comissió constituïda a l'efecte el 26 del mateix mes i any.

⁶Junta local de Sanitat. 1912. Fons Municipal de la Masó. A.H.C.V.

Qüestionari núm. 1:

"A) Dimensiones, pavimentación, pendientes, conservación y policía de las vías públicas.

B) Condiciones higiénicas de los edificios y habitaciones particulares, y de las viviendas y casas de obreros.

C) Alcantarillado, pozos negros, llouzas o sistema que se emplee para la conducción, transporte o separación de los productos excrementarios"⁶.

A la Masó, l'amplada dels carrers no superava els sis metres, les pendents dels mateixos eren suaus i el sòl solament era de terra; la neteja anava per compte dels propis veïns.

Les condicions higièniques de les cases del poble eren bastant deficitàries degut a que en quasi totes hi havia corrals i femers, i a més a més les escombraries, deixalles i excrements també anaven a parar a dits femers i a dipòsits sense massa condicions, per acabar destinats a adob orgànic agrícola.

Qüestionari núm. 2:

"A) Condiciones higiénicas de las Escuelas, Hospicios, Asilos y Hospitales: sus deficiencias.

B) Idem de los lavaderos y baños públicos.

C) Idem de las hospederías, mesones, paradores y casas de dormir, y régimen de policía sanitaria que se observe en estos establecimientos"⁶.

De totes aquestes qüestions només hi ha unes referències a l'escola per la seva poca capacitat i mala ventilació, i al rentador públic, que té aigua corrent, però que estava situat al centre de la població amb els inconvenients higiènics que això pot comportar.

Qüestionari núm. 3:

"A) Clase, condiciones higiénicas y situación de los establecimientos y lugares insalubres y de los peligrosos e incómodos, que existen en

el término municipal. Si lo son por la clase de trabajos que se ejecutan o por la naturaleza de las substancias que se emplean. Régimen sanitario que se observa en los establecimientos.

*B) Curso o trayecto que recorran las aguas de desecho hasta su término o punto de desagüe, y si se emplean para usos domésticos"*⁶.

Aquí també poca cosa hi havia per a dir a la Masó, perquè en el poble sols existien unes basses de cànem i encara la seva aigua anava a parar al riu.

Qüestionari núm. 4:

*"A) Condiciones de insalubridad y situación de las charcas, lagunas, estercoleros, corrales, cuadras, establos, encierros u otras estancias de animales"*⁶.

Talment com ja s'havia apuntat en el primer d'aquests qüestionaris, la majoria dels establiments insalubres estaven situats en les pròpies cases de la població i evidentment el sòl o paviment no era ni de bon tros impermeable.

Qüestionari núm. 5:

*"A) Emplazamiento y situación del cementerio y proximidad o distancia a la población u otros lugares poblados. Distancia que le separa de algún río, riachuelo, manantial, acueducto o canales, cuyas aguas, pudiendo hallarse contaminadas, sean utilizadas por los vecinos"*⁶.

Res a objectar respecte el cementiri, que estava situat a 89 metres de la població, i l'única aigua que hi passava a prop ho feia per un nivell superior.

Qüestionari núm. 6:

"A) Situación y condiciones insalubres de los mataderos y mercados o sitios públicos de abastos. Régimen y policía sanitaria a que se hallan sujetos.

B) Número de reses sacrificadas en el quinquenio para el consumo de la población, de los ganados vacunos, lanares, cabrios y de cerda.

C) Epizootias observadas durante el quinquenio; fecha y mortalidad

*aproximada que ocasionaron*⁶.

La resposta a aquest qüestionari és absolutament negativa perquè no hi havia escorxadors, ni mercats, i, a més, s'ignorava l'existència de qualsevol tipus del bestiar de referència i per tant tampoc es podia donar cap dada de l'apartat "C".

Qüestionari núm. 7:

"A) Aguas de alimentación; su naturaleza y condiciones de potabilidad; su análisis y caudal. Condiciones y situación de los pozos, aljibes o depósitos donde sean recogidas las aguas, o de donde se toman para bebida y otros usos domésticos.

*B) Condiciones insalubres de los terrenos por donde pasan las aguas de las fuentes, arroyos, etc. que se destinan para el abastecimiento público*⁶.

En aquest apartat queda ben palès que l'aigua de la Masó utilitzada pel consum públic provenia d'una mina que donava uns 2.808 litres cada 24 hores i que passava per uns terrenys salubres.

Qüestionari núm. 8:

*"A) Número de industrias fabriles, agrícolas y mineras, y número aproximado de obreros que las ejercen. Si viven en poblado o en edificios diseminados. Condiciones de salubridad de las casas*⁶.

Res d'això podem trobar a la Masó.

Qüestionari núm. 9:

A) Alimentación del obrero y su familia.

B) Trascendencia del abuso de las bebidas alcohólicas y manifestaciones patológicas del alcoholismo.

C) Enfermedades más frecuentes entre los mineros, y casos observados de anquilostoma duodenal.

*D) Mortalidad de la población minera en el quinquenio, en relación con el número de obreros de cada mina*⁶.

La no existència de mines a la Masó fan estèrils les dues darreres qüestions i quant a la resta dels apartats tampoc hi ha cap referència.

Qüestionari núm. 10:

A) Alimentación ordinaria, en general, de los habitantes del término municipal, y si la base es animal o vegetal. Clase, cantidad y calidad de la alimentación de los pobres y de la clase media (1) (Entiéndase por clase media, en este caso, las familias, sean o no de obreros, que viven de empleos modestos, jornal, tráfico o trabajos de escaso rendimiento para el necesario sustento). Productos alimenticios naturales de la localidad. Consumo de carne anual. Término medio de la producción y consumo de trigo, maíz, centeno, etc.

B) Cantidad y clase de vinos que se producen, y proporción media del consumo en la población¹⁶.

Evidentment, de complir-se amb exactitud la demanda de tots els punts d'aquest qüestionari, tindriem prou elements per a donar una visió ben completa de tot el corresponent a l'alimentació, però malauradament la Junta local de Sanitat encarregada de respondre el qüestionari és molt escarida i només ens dona la pelada informació de la base d'aquesta alimentació, majoritàriament vegetal, amb molt poca carn, i sense cap referència al consum de vi entre la població.

Qüestionari núm. 11:

A) Causas más frecuentes de la insalubridad de la población, especialmente las debidas a la composición de las aguas y a las condiciones del suelo o del subsuelo.

B) Causas conocidas o probables del paludismo, y medios de removerlas o extinguirlas. Número aproximado de enfermos por paludismo que durante el año se registran en la población.

C) Epidemias de que haya referencia y año en que ocurrieron¹⁶.

Un cop més, mitjançant el qüestionari podem copsar l'interès per la salut de la població i esbrinar les malalties més freqüents i els possibles antecedents epidèmics, però a la Masó el 1912 només tenien una determinada importància les malalties d'indole reumàtica i no hi havia paludisme.

Qüestionari núm. 12:

A) Si se conoce la sífilis en la localidad y si es muy frecuente el padecimiento; número aproximado de los que la padecen.

B) Si existen leprosos, el número, clasificados por sexos y edades; si viven aislados o en comunidad y si se toman precauciones para evitar la propagación de la lepra.

C) Número aproximado de enfermos cancerosos, clasificados por sexo y edades"⁶.

Cal advertir que les malalties a les que es fa referència en l'anterior grup de preguntes han estat considerades quasi fins els nostres dies com a vergonyoses i per conseqüent moltes vegades s'amagava la seva existència; sols així podem admetre com a "natural" la "raríssima" presència de la sífilis a la Masó i l'absència de leprosos i cancerosos.

Qüestionari núm. 13:

"A) Número de sordomudos que existen en la localidad, con expresión del sexo y ocupación a que se dediquen.

B) Idem. idem de los ciegos.

C) Si existen locos o alienados y si se hallan recluidos; en que condiciones y cuál sea el número y sexo.

D) Si existe la mendicidad; número aproximado de los que de ella viven y si son naturales de la población"⁶.

Vet-ho aquí un altre apartat que queda en blanc per la no existència declarada de cap d'aquests casos en tot el poble.

Qüestionari núm. 14:

A) Medidas y reformas más urgentes para el saneamiento de la población y transformación de los lugares insalubres que por su proximidad a ella dañan la salud pública.

B) Ordenanzas de policía urbana, o régimen sanitario que se observa en la población.

*C) Elementos o medios higiénicos y profilácticos con que cuenta el Municipio para combatir las epidemias*⁶.

Només consta que s'hauria de traslladar el cementiri a un lloc més allunyat de la població i que caldria aplicar mesures sanitàries als femers i corrals, així com, de ser possible, allunyar-los igualment de la zona urbana.

LES JUNTES LOCALS DE SANITAT (II)

Com s'haurà pogut comprovar en l'exemple del poble de la Masó, en arribar el segle XX quelcom canvia en les Juntes locals de Sanitat, que es veuen obligades a realitzar unes funcions molt més concretes i efectives, portant un control més directe de la higiene i sanitat municipal.

Per a resseguir l'evolució cronològica tornem a consultar la documentació del lloc d'El Milà, que ens havia servit ja per la segona meitat del segle XIX, i, de moment, a manera d'informació general sabem que en la darrera de les sessions consultades per aquest treball, i, per tant, amb molt poca diferència a totes les anteriors i a la resta de juntes d'altres localitats, constituïen l'esmentada junta d'El Milà l'alcalde com a president, el tinent d'alcalde com a vice-president, el metge en funcions de secretari, el veterinari, el mestre nacional i el secretari de l'ajuntament com a vocals nats, i un parell més de vocals escollits entre la població, que acostumaven a ser un propietari i un obrer⁷.

Un dels moments en que la Junta local de Sanitat del lloc d'El Milà haurà de posar en pràctica la seva funcionalitat el tenim a finals de l'any 1918 a causa de l'epidèmia de grip - "*grippe*" - estesa per tots els pobles veïns amb el natural perill de contagi que comporta. La Junta d'El Milà, en sessió del 6 d'octubre de 1918, per tal d'evitar l'ocasió d'un possible contagi en massa, proposà suprimir la festa major que s'havia de celebrar els dies 21 i 22 del mateix mes i afegeix un seguit de mesures preventives com les de tancar l'escola mixta del poble, aïllar els malalts afectats, desinfectar les habitacions, una major neteja de la via pública, evitar les reunions de gent en establiments i llocs tancats, tant públics com privats, i, sobretot, denunciar els casos de malaltia tan bon punt apareguessin els primers símptomes.

⁷Llibre d'Actes de la Junta local de Sanitat. 8 de maig de 1926. Fons Municipal d'El Milà. Secció Sanitat. A.H.C.V.

En les situacions normals, és a dir, quan no hi havia cap risc d'epidèmia, la Junta local de Sanitat havia de vetllar també pel compliment d'unes elementals normes higièniques entre la població. Així doncs, uns anys després de produir-se aquella epidèmia de grip - "el grip del 19" -, a l'octubre de 1923 s'estableixen una sèrie de punts normatius que responen encara a tots aquells qüestionaris que hem vist aplicats a la Masó.

Primerament, però, tenim un important requeriment vers la necessitat imperiosa de la vacunació anti-variòlica, amb un recordatori a tots els veïns i l'oportunitat de fer-la gratuïta pels pobres; el mestre no havia d'admetre a l'escola cap nen menor de 10 anys sense vacunar, i si passaven d'aquesta edat s'havien de revacunar; la Junta estava obligada a vigilar les aigües - "*para que no se infecten y no falte lo necesario*"⁷ -, fer desaparèixer del casc urbà els femers i els dipòsits de materials en descomposició, arbitrar la normativa per a desinfectar les latrines i traslladar la comuna en les hores més convenients, inspeccionar els establiments públics i els aliments de consum domèstic, i fer complir les lleis d'higiene i castigar les infraccions.

Com veiem i com s'ha pogut observar encara en els nostres dies les Juntes locals de Sanitat, malgrat tot l'articulat d'una instrucció- llei o d'una Reial Ordre, seguien trobant-se amb serioses dificultats per aconseguir les millors condicions higièniques en els seus pobles, on s'arrossegaven situacions vicioses que eren difícils d'eradicar o, si més no, canviar. Fonamentalment hem observat que uns dels temes més preocupants són, d'una banda tota la qüestió de les aigües, i d'altra la situació i l'estat del cementiri.

En aquest sentit és exemplar la carta que tramet el rector d'El Milà al general governador civil de la província l'any 1923 denunciant encara precisament el mal estat del cementiri del poble i el possible consum d'aigua d'una sèquia o rec costaner al mateix. La Junta local de Sanitat d'El Milà en sessió del 19 de novembre de 1923 informarà favorablement a la construcció d'un nou cementiri i, mentrestant, s'arbitrarien les reformes oportunes en la sèquia de referència per a evitar contaminacions, tot i que en cap moment hi havia constància que aquella aigua fos consumida en el poble⁸.

⁸Llibre d'Actes de la Junta local de Sanitat. 1923. Fons Municipal d'El Milà. Secció Sanitat. A.H.C.V.

Cementiris.

Acabem de veure com el problema dels cementiris preocupava sobremanera encara en ple primer terç del segle XX a les Juntes locals de Sanitat i és que l'assumpte venia de lluny, doncs ja una Reial Cèdula de 3 d'abril de 1787 assenyalava que "*se ocupase seriamente y con la mayor brevedad en proponer medios sencillos para establecer fuera de sus muros Cementerios en que indistintamente se hubiesen de enterrar los cadáveres de toda clase de personas*"⁹.

La raó inicial d'aquesta qüestió arrancava del costum tradicional d'enterrar els morts en recintes sagrats que, o bé eren els mateixos temples, o bé uns cementiris molt propers a ells, de manera que molts pobles varen poder constatar que en èpoques d'epidèmies s'encomanaven ràpidament les malalties per aquesta causa. Amb aquests antecedents i amb data del 28 de juny de 1804 s'envià a tots els pobles d'Espanya l'ordre per a dur a terme "*con la posible brevedad la construcción de Cementerios*"¹⁰, d'acord amb un reglament establert pel Consell d'Estat, del que volem destacar alguns punts que afecten directament a la sanitat pública. En primer lloc, es donava preferència en la construcció de nous cementiris a aquells pobles que haguessin patit alguna epidèmia o que estiguessin exposats a patir-la.

Les característiques i condicions que havien d'observar dits cementiris s'especifiquen en el capítol segon del reglament així: "*Se deben construir los Cementerios fuera de las poblaciones, y a la distancia conveniente de estas, en parages bien ventilados, y cuyo terreno por su calidad sea el más a propósito para absorber las miasmas pútridas, y facilitar la pronta consunción o desecación de los cadáveres, evitando aun el más remoto riesgo de filtración o comunicación con las aguas potables del vecindario: y como el examen de estas circunstancias pende de conocimientos científicos, deberá preceder un reconocimiento exacto del terreno o terrenos que parezcan proporcionados, practicado por profesor o profesores de Medicina acreditados*"¹⁰.

Tot i les bones intencions de la monarquia espanyola, amb la col·laboració de les respectives autoritats eclesiàstiques - "*Corregidores, Justicias, o Alcaldes*"¹⁰ -, les circumstàncies històriques retardaren considerablement l'aplicació d'aquesta Reial Ordre, fins el punt que en molts pobles haurem

⁹Reales Órdenes. R.O. de 26 d'abril de 1804. A.H.A.T.

¹⁰Carta pastoral de Romualdo de Mon y Velarde, arquebisbe de Tarragona. 23 de juliol de 1804. A.H.A.T.

d'esperar-nos a la segona meitat del segle XIX per a que es compleixin aquelles disposicions i el reglament pertinent.

A la Masó ja hem vist que encara l'any 1912 s'havia de traslladar el cementiri i a El Milà la situació era semblant l'any 1923. No obstant, a Valls es va construir el cementiri nou molt més aviat degut a les necessitats de la població i a tot aquell seguit d'antecedents que hem apuntat abans en parlar de les circumstàncies històriques - recordem, per exemple, la guerra del Francès i la primera carlinada, com a factors desestabilitzadors del ja no gens regular índex de mortalitat.

Nostra particular atenció dins de la Història de la Medicina va referida però als aspectes sanitaris i higiènics dels cementiris, i, pel que fa al de Valls, podem analitzar els corresponents articles dels seus particulars reglaments i llur evolució, editats tots en castellà per la Imprenta de Francisco Pellicer de Valls, d'ençà el primer d'ells de l'any 1861, i els posteriors de 1870, 1878 i 1902, fins el darrer dels consultats per nosaltres, ja en català, imprès en els tallers d'E. Castells de Valls¹¹.

Sens dubte que el més complet de tots aquests reglaments, per allò de ser el primer, és el de l'any 1861¹², del que en destacarem aquells trets sanitaris i higiènics més importants; així doncs, ja en el capítol "I^o. De la Junta Directiva"¹², s'especifica que "*serán vocales natos de dicha junta, los Sres. Alcaldes, Cura Párroco, Síndico del Ayuntamiento y subdelegados de medicina y farmacia*"¹², tot i que enlloc s'enumeren les funcions que han de realitzar aquests vocals. Molt més detallats i efectius per la investigació històrico-sanitària són aquells capítols que tracten dels dipòsits dels cadàvers, de les inhumacions, dels casos d'epidèmies, de les exhumacions i de les "*mondas*" o reutilització del terreny o nínxols per a posteriors enterraments.

En el capítol "*De los depósitos*"¹² es reglamenta la necessitat de deixar passar vint-i-quatre hores, o més, abans d'enterrar un cadàver, i la raó d'aquest temps d'espera cal interpretar-la des de la temença d'un possible atac de catalèpsia, sols així ens expliquem la redacció dels articles 44 i 45 d'aquest reglament que transcrivim literalment:

Art. 44. En el depósito deberá estar el ataúd abierto, y atado en la

¹¹Secció Fons Mercadé. 1 Col·lecció documental. 1.1 Comú de Valls. 1.1.5 Sanitat. Caixa 37, núm. 1 (1861-1936). A.H.C.V.

¹²Reglamento para el buen régimen y administración del nuevo cementerio de la Villa de Valls. Vid. nota 11. A.H.C.V.

muñeca del cuerpo del depositado un cordón que corresponda a una campanilla que estará colgada en el cuarto del conserge. Habrá cuatro campanillas y estarán numeradas lo mismo que el punto donde cuelguen...

Art. 45. Si alguna de las personas depositadas volviese a la vida, luego que se oyese el llamamiento, el conserge deberá acudir a la sala de depósito, abrigará con mantas y prestará todos los socorros que estén a su alcance al paciente, lo trasladará luego que sea posible a su habitación, lo meterá en una cama, y tan pronto como sea posible avisará un facultativo...¹².

Des de la pròpia vessant higiènica, els següents articles del reglament - 47 i 48 - expliciten la necessitat de tancar la tapa del taüt de qualsevol cadàver que, passades les reglamentàries vint-i-quatre hores, presentés mostres de descomposició i encara abans d'aquest termini si el cadàver dipositat rebentés, retirant-lo de la sala-dipòsit, però no procedint a enterrar-lo fins a complir-se el temps establert de les vint-i-quatre hores.

Quant a les inhumacions, en especial les que corresponien a la fosa comuna, el capítol setè del reglament, en tres articles - 50, 51 i 52 - estableix la periodicitat de cinc anys a l'hora d'enterrar en un mateix lloc un cadàver i les mesures de les fosses particulars: "*La profundidad de las hoyas no será más, pero tampoco menos, de siete palmos; su latitud en ningun caso podrá exceder de cinco, y su longitud de diez, dejando intermedio entre una y otra hoyas, en derredor, solo el espacio de dos palmos...*"¹². Per les inhumacions en sepultures, monuments o nínxols s'havia de deixar oberta la sepultura per la seva ventilació tota la nit anterior a un enterrament.

No cal dir que en els casos d'epidèmia quedaven en suspens les corresponents prescripcions dels capítols sisè i setè, referides abans, i en el seu lloc es prenen les següents mesures reflectides en les articles 56 i 57: "*no se permitirá la abertura de ninguna sepultura de fábrica, y sólo se podrá enterrarse en nicho y sepultura nueva, o en otra que hayan transcurrido cinco años desde que se hizo la última inhumación.*

Cesará en la fosa común la abertura de hoyas particulares. En vez de ellas se abrirán zanjas de profundidad de doce palmos, y cinco de latitud, en los cuales serán sepultados sin caja los cadáveres de la forma siguiente: se echará encima de cada uno una capa de cal viva, después otra de tierra de dos palmos de espesor fuertemente apisonada, encima se enterrará otro en la misma forma, y después se rellenará la parte de la zanja, que los dos

ocupen, y se apisonará e igualará el terreno..."¹².

En els reglaments posteriors potser no hi ha un caràcter tan explícit. El de 1870, pel que fa a algun dels aspectes del dipòsit de cadàvers i l'estat de catalèpsia només diu que "*La Junta tomará las precauciones y dará las instrucciones correspondientes a los sepultureros para los casos en que los depositados diesen señales de vida*"¹³, i referint-se als casos d'epidèmia també es deixa a la Junta Directiva del cementiri en consulta amb la Junta local de Sanitat perquè determinin en quina epidèmia i en quina època s'han de prendre mesures extraordinàries.

Poques diferències trobem en el reglament de 1878¹⁴ i ja en el de l'any 1902 les qüestions higièniques i sanitàries es remeten a "*las disposiciones legislativas*"¹⁵ o bé a "*las disposiciones vigentes y se atemperará la práctica a los mejores principios de la ciencia médica*"¹⁵.

Finalment el reglament de l'any 1934¹⁶, que com hem dit està ja redactat en català, a més de destacar el caràcter laic del cementiri, on no hi podia haver cap emblema o símbol religiós d'indole general, i on no existia cap separació per raó confessional, senyala en el capítol de les inhumacions, exhumacions i trasllat de despulles - Cap. IV. Art. 31 - que "*s'hauran d'observar les lleis i disposicions legals obligatòries*"¹⁶.

¹³Reglamento del cementerio de Valls. 1870. Vid. nota 12.

¹⁴Reglamento del cementerio de Valls. 1878. Vid. nota 12.

¹⁵Reglamento para la administración y régimen del cementerio de la ciudad de Valls. 1902. Vid. nota 12.

¹⁶Reglament del cementiri municipal. 1934. Vid. nota 12.